

OVČARSTVO U DALMACIJI

D. Šupe, S. Radinović

Sažetak

Ovca je u Dalmaciji najzastupljenija i najvažnija vrsta stoke. U prošlom stoljeću i do polovice ovog bilo je oko 800.000 ovaca, ali se od tada broj ovaca naglo smanjuje. U čitavom tom razdoblju na krškim pašnjacima zadržava se pramenka - skromna po zahtjevima, ali i malih proizvodnih osobina.

U prostornom je razmještaju najveći broj ovaca u Zagori, zatim u priobalnom dijelu i najmanje na otocima. U Zagori je najveći interes i najbolji su uvjeti za držanje navedene vrste stoke. U gojidbenom razvoju preporuča se stvaranje ovaca srednjeg okvira usmjerenih proizvodnji mlijeka-mesa, veće produkcije nego sada, što bi se postiglo melioracijskim križanjem.

Razvoj ovčarstva ostvarit će se ako ga prate adekvatne mjere, a posebno povoljna sredstva za kreditiranje, bolja savjetodavna poljoprivredna služba i osiguranje kvalitetnog raspolodnog podmlatka.

Ovčarstvo u prošlosti

Ovca je najvažnija vrsta stoke na području Dalmacije. U prošlosti je ona odražavala narodno bogatstvo. Taj značaj stekla je jer ni jedna druga vrsta stoke ne može tako dobro iskoristiti krške pašnjake.

Brojno stanje ovaca u dugom razdoblju isprepletenom povijesnim previranjima zadržava svoju veličinu. U prošlom stoljeću na tlu Dalmacije bilo je prosječno 812.000 ovaca, a broj se kretao od 1.105.000 do 621.000 grla. Taj se broj zadržava do polovice ovog stoljeća (1955. godine bilo je 820.600 ovaca), ali se nakon toga neprestano smanjuje.

Osobito se zamjećuje veći pad broja ovaca u zadnjem popisnom razdoblju, od 1981. do 1991. godine, kad se broj ovaca smanjio za 130.000 grla, te je 1991. godine utvrđen broj od 417.000 ovaca. U tom dugom razdoblju u Dalmaciji je uvijek bio nadpolovičan broj ovaca od ukupnog broja u Hrvatskoj. Mjereno po broju stanovnika ili po jedinici površine, koncentracija ovaca bila je u Dalmaciji tri puta veća nego što je bio prosjek u Hrvatskoj.

Uzgoj ovaca bio je takav da bi one čitavu godinu proboravile na pašnjacima, kojih je bilo preko 500.000 ha, a u ljetnim danima ovce su se izgonile ("dizale") na prostrane pašnjačke vrleti planina: Velebita, Dinare, Kamešnice, Biokova i Svilaje. Malo se krme spremalo za zimsku hranidbu, a na otocima i primorskom pojasu najčešće nije bilo ni ovčarnika. U takvim uvjetima zadržala se naša pramenka.

Dr. Dane Šupe, Zadrudni savez Dalmacije, dr. Stipe Radinović, Institut za jadranske kulture i melioraciju krša, Split.

*Sadašnje stanje ovčarstva**Stočni fond i prostorna rasprostranjenost*

Zadnjim popisom prije domovinskog rata, 1991. godine, bilo je 417.105 ovaca (svih kategorija), što je 58% od ukupnog broja ovaca u Hrvatskoj. Gotovo je cjelokupni fond ovaca u privatnom vlasništvu. U prostornom razmještaju najveći je broj ovaca u Zagori (65%), zatim priobalnom dijelu (32%) a najmanji na otocima (3%).

Na području Dalmacije približno svako treće gospodarstvo drži ovce. Bitna je razlika u veličini stada, jer se na otočnom dijelu drži mali broj ovaca i to najčešće do 5 grla (56% gospodarstava), a slično je stanje i na priobalnom dijelu, ali tu ipak prevladavaju gospodarstva koja drže od 10 do 50 ovaca, dok u Zagori najveći broj gospodarstava drži od 20 do 50 ovaca. Prosječno gospodarstvo Dalmacije drži 15 ovaca.

Tab. 1. - PROSTORNA RASPROSTRANJENOST OVACA U 1991. GODINI

Područje	Broj ovaca	Broj ovaca na 100 stanovnika	Broj ovaca na 100 ha pašnjaka	Broj ovaca na 100 ha poljopriv. zemljišta
Otoci	11.422	42	48	20
Priobalno	134.707	25	45	38
Zagora	270.976	142	140	89
Dalmacija	417.105	44	85	58
R. hrvatska	721.974	15	62	22

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1991. Preračun autora.

Broj gospodarstava koja drže ovce se smanjuje, a promjene idu u smjeru povećanja veličine stada tako da gospodarstva usmjeravaju proizvodnju za tržište.

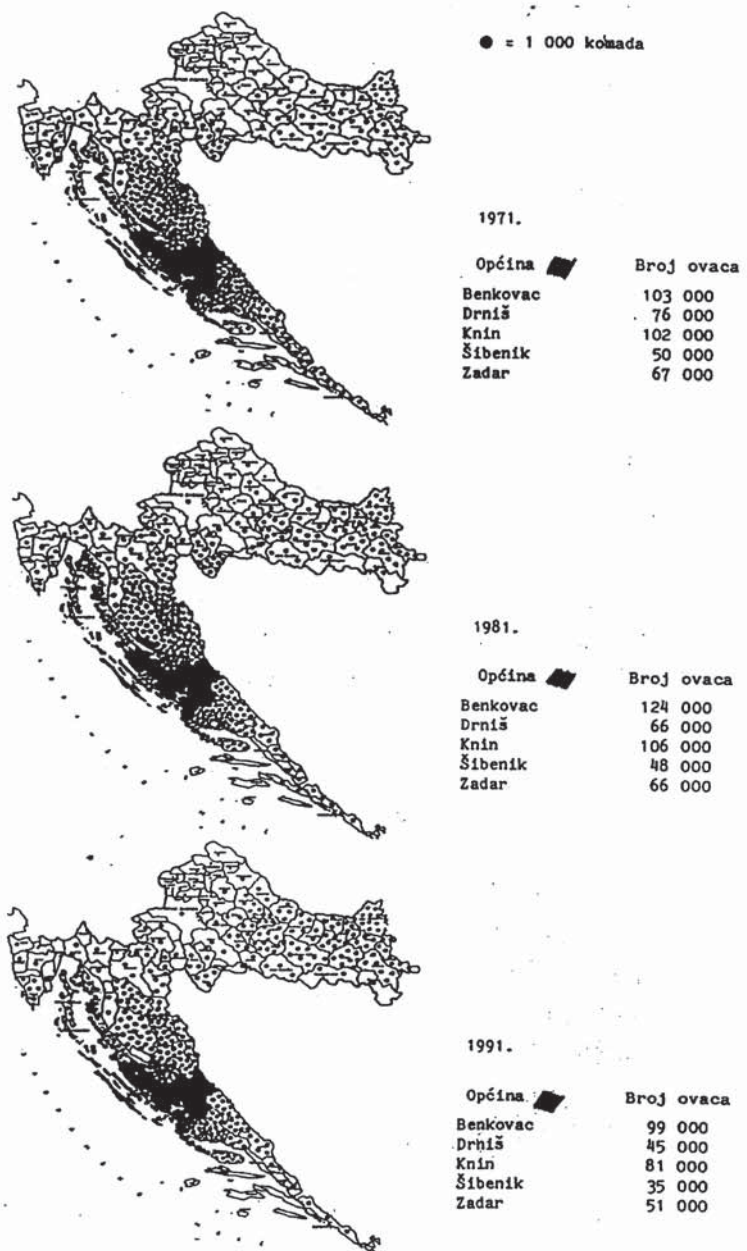
Bitne promjene u ovčarstvu nastaju ovim domovinskim ratom. Na privremeno okupiranom području zatečeno je oko 60% od ukupnog fonda ovaca u Dalmaciji ili oko 260.000 ovaca. Može se samo pretpostaviti njegovo djelomično uništenje i propadanje ali i konstatirati koji su to proizvodni resursi i kapaciteti na koje treba računati.

Pasminska struktura i proizvodne karakteristike

U ovčarstvu Dalmacije najzastupljenija je pramenka i to njen najsitniji soj čije su proizvodne karakteristike: mali tjelesni okvir, kasnozrelost, niska produktivnost i grubo runo.¹⁾

¹⁾ Težina odraslih rasplodnih ovaca je oko 30 kg žive mjere, ovnova od 40 do 45 kg, a porođajna težina janjadi oko 2 kg. Prvi pripust uslijedi tek u starosti od 16 do 18 mjeseci, a u rasplodu ostaje 5 do 7 godina. Janji u 95% slučajeva jedno janje, a oplodnja se postiže kod 90-95%. Pripust ovaca ima izrazito sezonski karakter. Laktacija traje 4 do 5 mjeseci i u tom razdoblju u prosjeku proizvede ukupno oko 50 litara mlijeka, uključujući količinu koju janje posiše, s prosječnim sadržajem mliječne masti u mlijeku od 6,5%. Nastrig vune jedva da prelazi 1 kg po odraslom grlu i to grube vune C-D sortimenta.

Broj ovaca
POPISI 1971, 1981. i 1991. GODINE, STANJE 31.03.

Na izdašnim kraškim pašnjacima i uz kraška polja u eksploataciji se nalazi krupniji soj pramenke (stada koja gravitiraju planinama Dinari i Kamešnici). Na tim lokalitetima utjecaj ima kupreški soj u kojem ima udjela krvi württemberške pasmine. Nekadašnja zlarinska i dubrovačka ovca ("ruda") nestaje.

Proizvodnja i tržišnost

Struktura stada primjerena je ovoj vrsti stoke, jer je učešće janjadi za rasplod oko 14,5%, priplodnih ovaca oko 78%, te ovnova i jalovica oko 7,4%.

I pored toga što se radi o pasmini izrazito skromnih osobina u posljednjih nekoliko godina ovčarska proizvodnja se kreće oko 2.700 tona ovčjeg i janječeg mesa, 3.000 tona mlijeka, 400 tona vune, te 100.000 m³ ovčjeg gnoja.

Tržni proizvodi su janjeće meso, sir i gnoj. Janjeće meso prodaje svako drugo gospodarstvo direktno ugostiteljskim objektima, te u manjim količinama društvenim i privatnim poduzećima. Meso odraslih grla, izlučenih iz rasploda, u pravilu se troši u domaćinstvu u prerađenom, odnosno dimljenom - osušenom stanju. Ovčje mlijeko u pravilu se prerađuje na gospodarstvu. Jedan broj domaćinstava na otocima i u priobalnom dijelu, a manje u Zagori muze ovce. U Dalmaciji se muze trećina ovaca u laktaciji. Ovčje mlijeko se prerađuje u punomasni sir ili se dodaje kravljem mlijeku i prerađuje, te se na tržištu pojavljuju pod nazivima lokaliteta na kojem se proizvode, i to: lečevački, studenački, brački, olibski, dubrovački, pakovački, a u novije vrijeme pojedina gospodarstva proizvode ovčje sireve s vlastitom etiketom. Ti sirevi imaju značajnu tržišnost i prodaju se izravno potrošačima. Nekad je bio poznat sir iz mješine, tzv. "mišni sir" kojeg su spravljali čobani na planinskim ispasištima tijekom ljeta.

Treba njegovati sve pozitivne lokalne osobitosti svakog proizvoda jer se time tržišno valorizira. Vrijednost ovčarskih proizvoda valja posebno istaći jer su oni ekološki čisti.

U posljednjih nekoliko godina prodajne cijene ovčjih proizvoda su takve da stimulatивно djeluju na održavanje ovčarske proizvodnje (u 1993. godini prodajna cijena žive vage janjadi u prosjeku je 6 DEM/kg, ovčjeg gnoja od 25 do 40 DEM/m³, a sira od 12 do 18 DEM/kg). Tržište cijenom ne stimulira otkup vune, a ponuđena cijena jedva pokriva troškove striženja i dopreme vune do prodajnog mjesta, te zbog toga stočari zadržavaju vunu nekoliko godina, a nije rijedak slučaj da se vuna spaljuje.

Razvoj ovčarstva

Uvjeti za razvoj

Ovčarstvo Dalmacije, unatoč pada broja grla u zadnjih 50-tak godina i stagnirajuće proizvodnje, biti će jedna od najznačajnijih grana stočarstva. Tom će se proizvodnjom i ubuduće baviti značajan broj seoskih gospodarstava posebice na zagorskom - nerazvijenom području.

Dalmacija posjeduje značajne površine kraških pašnjaka (oko 530.00 ha), koji imaju vrlo oskudnu vegetaciju. Unatoč toga oni daju određeni prinos biljne i lisne mase koja se jedino može adekvatno i uspješno iskoristiti za ispašu s ovaca (i koza). Nije

zanemariva činjenica da su veće površine neprohodnih šikara i šuma u posljednjih 10-tak godina opožarene i da je na tim površinama vegetacija izdašnija i pogodna za tu vrstu stoke.

U cjelini gledano postoje mogućnosti za povećanje broja grla na cjelokupnom području, osobito na nekim otocima i dijelu priobalja te na području većine zagorskih općina. To se posebice odnosi na općine Sinj, Imotski, Vrgorac i Ploče, na kojima je koncentracija ovaca mala i upravo se na tim područjima nalaze izdašniji brdsko-planinski pašnjaci.

Uz prosječnu opteraćenost od 1,3 ovce/ha pašnjaka i uz pretpostavku da se osigura dopunska prehrana osobito tijekom zimskih mjeseci, moguće je u Dalmaciji imati u uzgoju i eksploataciji oko 700.000 ovaca, što je dvostruko više od sadašnjeg broja.

Isto tako, postoje mogućnosti povećanja proizvodnje stočne hrane na oranicama - većim zasijavanjem i povećanim prinosima. (Danas se na svega 11,3% obradivih površina sije krmno bilje.). Dalmatinsko selo još je uvijek vitalno i postoji aktivna radna snaga koja je voljna angažirati se u ovčarstvu. U Dalmaciji postoje stari stajski kapaciteti, koji se s relativno malim ulaganjima mogu adaptirati (češće) ili dogradnjom osposobiti za smještaj ovaca. Zbog meteoroloških uvjeta na većem dijelu Dalmacije nije potrebno graditi skupe objekte. Proširenje smještajnih kapaciteta može se postići proširenjem ili izgradnjom natkrivenog ispusta.

Interes za razvoj

U posljednjih nekoliko godina raste interes za držanjem ovaca među značajnim brojem obiteljskih gospodarstava. On nije jednak na cijelom području, a ističu se gospodarstva na zagorskom i priobalnom dijelu Splitsko-dalmatinske i Šibenske županije. Na tim prostorima postoje mogućnosti za povećanje broja ovaca i poboljšanje proizvodnih svojstava.

Razvoj ovčarstva u zadnje vrijeme potaknut je kreditnim sredstvima Republike, te će se samo tom potporom povećati broj ovaca za 20.000 grla, što je više od broja ovaca na svim otocima Dalmacije. Prosječno u novo osnovanim obiteljskim farmama je 100 rasplodnih ovaca.

Već osnovane obiteljske farme popunjene su uglavnom dalmatinskom pramenkom - jer drugog izbora nije bilo. Stočari nisu zadovoljni proizvodnim svojstvima tih ovaca i u konzultaciji sa stručnjacima, a i samoinicijativno traže puteve za poboljšanje proizvodnih svojstava. Taj interes bi struka i znanost trebale iskoristiti i usmjeriti ga kako bi se izbjegle moguće greške, kojih je u prošlosti bilo.

Posebno se to odnosi na izbor melioratora i razinu provedbe melioracijskog križanja.

Melioracijsko križanje treba postupno provoditi i stvarati uvjete za ekspoziciju ucjepljenog genoma (poboljšanje hranidbe, smještaja, zdravstvenog stanja, stručni odabir životinja za daljnji rasplod i dr.).

U Dalmaciji kod većine farmera, osobito u priobalju, otocima i na području oskudnijih pašnjaka u zagorskom dijelu treba postupno stvoriti ovcu srednjeg okvira usmjerenu na proizvodnju mlijeka (35-45 kg tjelesne mase, a oko 2 kg vune B-C sortimenata, plodnošću od 95%, oko 100 litara mlijeka u laktaciji). Takve bi se

karakteristike mogle ostvariti provedbom melioracijskog križanja s ovnovima sardinijske ovce do F1 i F2 generacije, a s tim melioratorom zadržavamo relativno mali tjelesni okvir ovaca (manja potreba za uzdržanom hranom) i poboljšavamo plodnost (10- 15%), a proizvodnju mlijeka moguće je u F2 generaciji udvostručiti i na toj razini konsolidirati.

Opredjeljenje za takav gojidbeni razvoj (mlijeko- meso) i melioratora postoji i zbog toga:

- što veći dio laktacije pada u vrijeme intenzivne vegetacije (4., 5., 6. mjesec);
- što ovčji sir ili sir proizveden u kombinaciji s kravljim mlijekom ima visoku tržišnost, dobru cijenu i proizvodnu tradiciju u mnogim seoskim domaćinstvima;
- što bi se tim križanjem dobila ovca srednjeg okvira i otvorenog runa;
- farmere na područjima udaljenijim od tržišta, na planinskim ispasištima, i ona koja će svoja stada u tijeku ljeta izgoniti na te pašnjake, dobro bi bilo usmjeriti na proizvodnju mesa i prodaju janjaci u jesen (tjelesne mase od 30-40 kg). Eventualni višak mlijeka upotrebiti za proizvodnju "mišnog" sira zadržavajući stoljetnu tehnologiju, ali na višoj higijenskoj razini. Kod tih farmera meliorator bi mogao biti "kupreški württemberg", čije su osobine relativno veliki okvir (odrasle ovce 50-55 kg, ovnovi 70-90 kg, 70-80 litara mlijeka u laktaciji, relativno dobar dnevni i ukupni prirast).

Program oplemenjivanja domaće pramenke s F2 generacijom - istarske pramenke i sardinijske ovce, kod jednog broja farmi već se drugu godinu provodi - tako da će prvi potomci biti u laktaciji u idućoj godini.

Mjere za razvoj ovčarstva

Od mjera koje bi stimulirale povećanje broja ovaca i podsticala provođenju, a time pomogle i ubrzale stvaranje novog tipa domaće oplemenjene ovce izdvajaju se samo bitne.

- Da bi se održao interes za razvoj ovčarske proizvodnje nužno je da se na razini države izdvajaju sredstva za financiranje (kreditiranje) ovčarske proizvodnje. Sada se ta sredstva usmjeravaju kao participacija samo za kupnju reproduktivnih grla i to u jednakoj visini bez obzira na pasminu i kvalitetu grla. Bilo bi dobro da se visina kredita određuje prema proizvodnim osobinama. Također je potrebno da se odobravaju sredstva za adaptaciju i proširenje štalskih objekata, izgradnju silosa, kupnju opreme, te izgradnju i opremanje manjih sirana.

- Bitan čimbenik za razvoj stočarstva u regiji je javna savjetodavna poljoprivredna služba u općinama. U vremenu od kada je formirana poljoprivredna služba usljedio je i razvoj stočarstva - potaknut republičkim sredstvima, a ta služba je najslabije ekipirana sa stručnjacima iz područja stočarstva. U radu javne službe moraju sudjelovati stručnjaci koji će pomoći daljnjem razvoju stočarstva, a njihov zadatak je i podučavanje stočara iz svih oblasti vezanih za ovu proizvodnju.

U razvoju poljoprivredne službe potrebno je na regionalnoj ili županijskoj razini imati specijaliste za sve poljoprivredne grane.

- Organiziranje selekcijske službe je realna potreba i treba je što prije uspostaviti na prostoru Dalmacije i za ovu vrstu stoke.

- U ovčarskoj proizvodnji naše države nedostatak je kvalitetnog rasplodnog

podmlatka, osobito ženskog, s kojim bi se formirale obiteljske farme. Zato treba podržati podizanje obiteljskih reprofarmi s čistokrvnim grlima uz organiziranje i provedbu svih uzgojnih mjera. Broj, veličina i prostorni razmještaj reprofarmi zavisan je o potrebama područja, a prvenstveno za muškim rasplodnim materijalom.

LITERATURA

1. Adžić, M., Šupe, D., Antunović, I., Erceg, B. (1983): Stanje ovčarstva jadranske regije i prijedlozi za unapređenje. Privredni pregled, Mjesto i uloga mediteranskog područja, 64-87.
2. Grzelj, Z. (1993): Broj stoke i peradi u Republici Hrvatskoj prema popisima stanovništva 1971, 1981. i 1991. godine, Državni zavod za statistiku.
3. Mikulec, K., Vlasta Šerman, Sušić, V. (1992): Obnova i unapređenje ovčarske i kozarske proizvodnje na području Republike Hrvatske. Krmiva, 34, 155-160.
4. Radinović, S. (1992): Robnost poljoprivredne proizvodnje obiteljskih gospodarstava Dalmacije. Poljoprivredna znanstvena smotra. Vol. 57, br. 3-4, 481-502.
5. Rako, A., Šupe, D. (1971): Postojeći i perspektivni kapaciteti proizvodnje te organizacija otkupa mlijeka u Dalmaciji. Stočarstvo, 25, 151-161.
6. Tomac, M., Čížek, J. (1992): Vrijednost mediteranskih pašnjačko-šumskih zajednica. Stočarstvo, 3-4, 111-115.

Primljeno: 29. 9. 1993.